

Романченко Алла Петрівна,
доктор філологічних наук, професор,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
E-mail: apromanchenko@ukr.net
ORSID: 0000-0001-6870-2429

КОЛЬОРИСТИЧНІ ПОСТІЙНІ ЕПІТЕТИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО РІВНЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Епітети – один із засобів вербалізації лінгвокогнітивного рівня мовної особистості, якому за філософським та психологічним критеріями відповідають інтелект та мислення. Лінгвокогнітивний рівень, як зауважує А. Загнітко, тісно пов'язаний із національно-культурними, соціокорпоративними й етнопсихологічними особливостями [1, с. 15]. О. Селіванова зазначає, що цей рівень відбиває знання як «здатність носія певної мови створювати тексти на підставі індивідуальних знань про світ, зафіксованих у значеннях слів і їхніх асоціативних комплексах відповідно до національно-психічного складу думки й особистісної зацікавленості в інтерпретації позначуваних або сприйнятих фактів» [4, с. 107]. На цій підставі можна казати про те, що завдяки епітетним сполукам об'єктивується фрагмент лінгвокогнітивного рівня особистості.

У «Кобзарі» Тараса Шевченка активно функціують різні елементи епітетної системи, котру репрезентують зокрема й узуально-асоціативні епітети. Такими вважаємо постійні епітети, які притаманні фольклорним текстам і які відбивають традиції народу та етнічне світобачення [2, с. 39]. Схарактеризуємо один із типів епітетів.

У творах поета поширені кольористичні епітети, що є традиційними як у фольклорному тексті, так і в поетичному мовленні. Кольористичні постійні епітети репрезентовано кількома групами: на позначення ахроматичних та хроматичних кольорів. До першої групи належать слова *білий, чорний, сірий* із їхніми варіантами. Вони характеризують частини тіла дівчини / жінки, одяг, природні явища, простір: ... *Не вимили біле личко // Слізоньки дівочі...* [5, с. 15]; А

без долі біле личко – // Як квітка на полі... [5, с. 31]; На березі // Ганна роздяглася, // Роздяглася, розкинулась // На білій сорочці... [5, с. 145]; ... Біла хмара криє // Сіре небо [5, с. 217]; ... Як те море, біле поле // Снігом покотилось [5, с. 41]; Сумує, воркує, білим світом нудить, // Літає, шукає, дума – заблудив [5, с. 16]. Як бачимо, ад'єктив *білий* може вживатися на позначення кольору, а також бути складником фразеологізму, який має значення *життя*. Переосмислюючись, білий колір уособлює моральну чистоту, красу, святість, сонячне світло, земне життя [3, с. 72], напр.: *І голову йому змила, // І ноги умила, // І в сорочці тонкій білій // За стіл посадила* [5, с. 249]; *Діждались, і хату // Уквітчали гарнесенько, І в сорочках білих, // Невеселі, мов сироти, // Під хатою сіли* [5, с. 247].

У контрастивних відношеннях із лексемою *білий* перебуває епітет *чорний*, що описує зовнішність людини, її одяг (*Нащо мені чорні брови, // Нащо карі очі, // Нащо літа молодії, // Веселі дівочі?* [5, с. 23]; *А надто вам розказати би, // Як козак чорнявий // Під вербою, над водою // Обнявшись, сумує* [5, с. 84]; *Не вернеться чорнобривий // Та й не привітає, // Не розплете довгу косу...* [5, с. 16]; *Козацьке панство походжає // В киреях чорних, як один...* [5, с. 88]). Функціуючи як ознака природних об'єктів (*Чорна хмара з-за Лиману // Небо, сонце криє, // Синє море звірюкою // То стогне, то виє* [5, с. 64]; ... *Спита чорну гору: «Чого ти німа?»* [5, с. 54]; ... *страшний суд // Ляхи в Україну несуть – // І заридують чорні гори* [5, с. 94]; ... *Пошукаю в чорних хвилях, // На дно моря кану* [5, с. 21]) та птахів (*Налетіли чорні круки...* [5, с. 48]; ... *А над нею орел чорний // Сторожем літає...* [51]; *Неначе птахи чорні в гаї, // Козацтво сміливо літає* [5, с. 179]), чорний зазнає переосмислення й символізує нещастя, злі сили, трагізм. Близьку семантику має ад'єктив *темний*, що виражає сум, щось нечітке, примарне, невідоме: ... *Де милий ночує: чи в темному гаю, // Чи в бистрім Дунаю коня напова...* [5, с. 16]; ... *Сохнуть дрібні сльози. // Послухає, усміхнеться, // Піде темним гаєм... // Ніби з милим розмовляла...* [5, с. 25]. Частотним є сполучення *темний гай*, одиничними – *сполуки темна улица, темна ніч*. Темною хатою в поемі «Гайдамаки» поет називає домовину: ... *Бере синів, // Кладе в темну хату й не дивиться...* [5, с. 124].

Сірий колір виражається лексемами *сірий, сивий, сизий*, напр.: ... *забули сірий попіл по вітру розвіять* [226]; *Сірі гуси в ірій, в ірій // По чотири, по чотири // Полетіли ...* [5, с. 203]; *Сивий ус, стару чуприну // Вітер розвіває* [5, с. 53]; *Ой застогнав сивий пугач // В степу на могилі...* [5, с. 221]; *Обізвався, орел сизий...* [5, с. 47]. Ад'єктив *сірий*, переосмислюючись, використовується для вказівки соціального стану: *Чом ти не в сірій свитині, // Чом я не в жупані?* [5, с. 141].

Другу групу кольористичних постійних епітетів у творах Т. Шевченка формують хроматичні назви. У народних піснях затребуваним кольором на позначення рослин є зелений. Слово має широку валентність, сполучаючись із лексемами названої тематичної групи [2, с. 40]. Як постійний епітет функціює ад'єктив *зелений* і в «Кобзарі»: *Ідуть – під дубом зелененьким // Кінь замордований стоїть...* [5, с. 19]; *Серце ... // Виливало, як уміло, // За темнії ночі, // За вишневий сад зелений ...* [5, с. 50]; *Породила мати сина // В зеленій діброві...* [5, с. 198]. Цей колір символізує життя, спокій і рівновагу. Прикметник може входити до складу назв народних свят, напр.: *Так, коло полудня, в неділю, // Та на зелених ще й святках, // Під хатою в сорочці білій // Сидів, з бандурою в руках, // Старий козак* [5, с. 237]; ... *благає // Старий батько, // хоч літечко, // Хоч Петра діждати, Хоч зеленої неділі...* [5, с. 247].

Як узуально-асоціативні епітети функціують ад'єктиви *синій* та *блакитний*. Перший із них є частотнішим і вживаним на позначення водного простору: це і море, і річка, і хвиля (*І блідий місяць на ту пору // Із хмари де-де виглядав, // Неначе човен в синім морі // То вирунав, то потопав* [5, с. 15]; ... *За синім би морем милого знайшла...* [5, с. 16]; *Пішов козак світ за очі; Грає синє море...* [5, с. 20]; *А Дніпр мов підслухав: широкий та синій...* [5, с. 99]; *А тим часом синя хвиля // Ганнусю виносить* [5, с. 147]). Небо позначене то синім, то блакитним: *По синьому небу вийдеш погулять...* [5, с. 67]; *Орлом сизокрилим літає, ширяє, // Аж небо блакитне широкими б'є ...* [5, с. 54]. Як постійний епітет *синій* функціює також у нестягненій та у зменшено-пестливій формі: ... *І хвилю, ревучи, далеко-далеко // У синє море на ребрах послав* [5, с. 176]; ... *я полечу // Високо, високо за синії хмари...* [5, с. 209]; *Ой заграй, заграй, синеньке море...* [5, с. 176].

Епітет *червоний* у «Кобзарі» вжито в прямому значенні для характеристики рослин (*Посадили над козаком // Явір та ялину, // А в головах у дівчини // Червону калину* [5, с. 20]), матеріалу (*В червонім жупані, // І золото, і слава є, // Та нема Оксани* [5, с. 110]; *У червоних черевиках, // В зеленім жупані // По світлиці походжає, як пав, як пані* [5, с. 199]; *Везе Марко ... наймиці на очіпок // Парчі золотої // І червону добру хустку // З білою габою* [5, с. 282]). В останніх двох прикладах *червоний* не просто колір, а й ознака недешевого, святкового взуття та головного убору, прикметник у текстах поєднується зі словами *черевики, жупан, хустка*. Зазнає переосмислення розглядуваний епітет у такому висловлюванні: *Розіллється // Червоне море // Крові!* [5, с. 234], де наявна сенсibiлізація завдяки іменнику *кров*.

Ад'єктив *рожевий* Т. Шевченко сполучає з іменниками *квіт, квіти* на позначення дівчат та думок: *Ні, Ярино, моє серце, // Мій рожевий квіте! // Я не брат тобі...* [5, с. 241]; *А де ж твої думи, рожеві квіти, // Доглядані, смілі, викохані діти...* [5, с. 212].

Отже, ядро системи кольористичних постійних епітетів у збірці Т. Шевченка «Кобзар» формують назви на позначення ахроматичних (*білий, чорний, сірий*) та хроматичних (*зелений, синій, червоний*) кольорів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загнітко А. Теорія лінгвоперсонології : монографія. Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
2. Романченко А. Епітетна об'єктивація етнокультурних кодів. *Причорноморські філологічні студії*. Одеса : Гельветика, 2023. Вип 1. С. 37-42.
3. Рудь О.М., Горбатенко І. С. Функціонування тропейчних засобів у поетичних текстах Сергія Жадана. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 5. Ч. 1. С. 70-75.
4. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації : підручник. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. 350 с.
5. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Дніпро, 1985. 640 с.